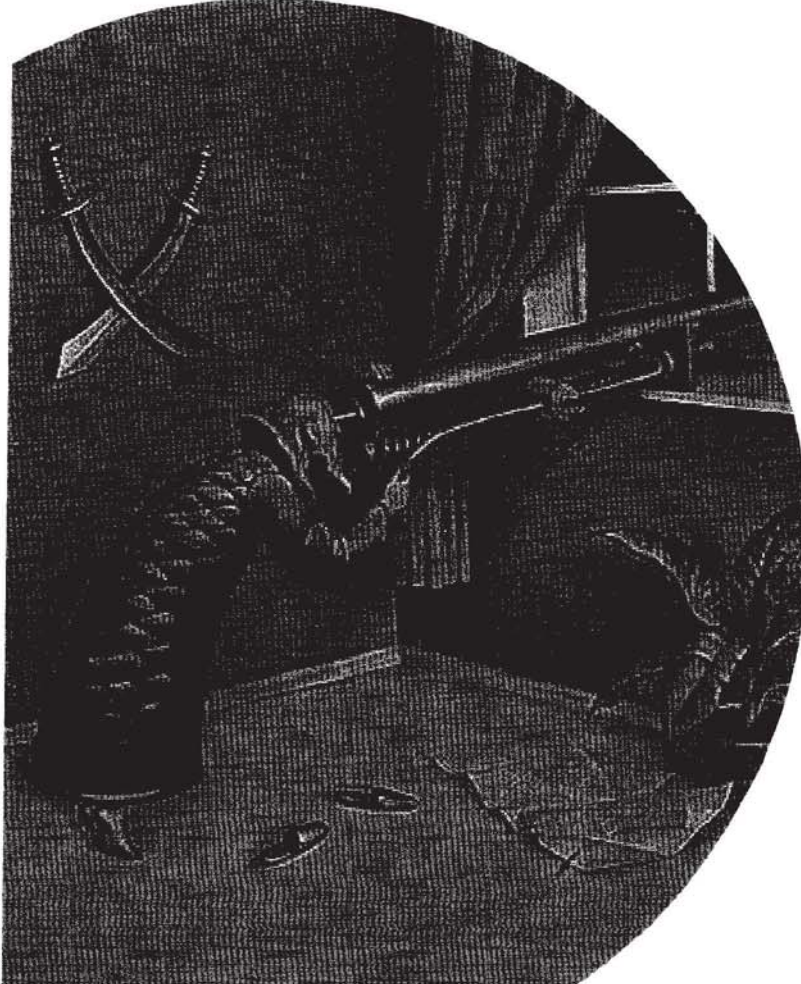

avrupa toplumlarında sekülerlik: sosyolojik bir yaklaşım*

KADİR CANATAN

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1. Kavramsal Yaklaşım

Sekülerlik, modern toplumların özelliklerinden biri sayılmakla birlikte, bu kavramın tam olarak neyi ifade ettiği konusunda net bir düşünce olmadığı gibi çoğunlukla laiklik ve laikleşme kavramlarıyla da birbirine karıştırılmaktadır. Bu karıştırma, bazen bilgi eksikliğinden, bazen de farklı ülkelerde bu kavramların içeriklerinin farklı biçimlerde doldurmasından kaynaklanmaktadır. Sözgelimi İngiliz sosyolog Antony Giddens, laikleşmeyi dinin toplum hayatının çeşitli yerlerindeki etkisinin kaybolduğu durum olarak betimlemekte ve laikleşmenin çok sayıda boyutu ve görünümü olduğunu söylemektedir.

Birincisi, dinî örgütlerin üyelik seviyesiyle ilgilidir -kaç kişi bir kiliseye ya da diğer bir gruba aittir ve kaç kişi ayin ya da diğer ibadetlere etkin olarak katılmaktadır. Laikleşmenin ikinci boyutu, kiliseler ve diğer dinî örgütlerin toplumdaki etki, zenginlik ve saygınlıklarını nereye kadar koruduklarıyla ilgilidir. Laikleşmenin üçüncü boyutu, inançlar ve değerlerle ilgilidir. Giddens'a göre dinin etkisi, her üç alanda da azalmakta ve dolayısıyla laikleşme süreci ileri boyutlar kazanmaktadır.¹

Giddens'in betimlemeye çalıştığı laikleşme iki açıdan sorunlu gözükmektedir. İlk olarak Batılı toplumlara ve daha doğrusu Hıristiyanlığa özgü olan tutumlar (kiliseye üyelik, kilisenin saygınlığı vs.) başka toplumsal ve dinî bağlamlarda geçerli değildir. Hıristiyanlık, oldukça kurumsal bir dinî yapıya sahiptir ve bu yapının gevşemesi ya da etkinliğini yitirmesi modern bir gelişmedir. Ancak böyle kurumsal yapıların olmadığı ya da gevşek olduğu toplumlarda, bu kavramlaştırmadan hareketle laikleşme ölçümleri yapmak zor görünmektedir.

Bir başka nokta, burada Giddens tarafından anlatılan süreçler başka ülkelerde sekülerleşme ya da sekülerlik olarak adlandırılmaktadır. Hollandalı din sosyologu Dekker, benzer bir biçimde ama sekülerlik kavramıyla şu üç şeyi anlatmaktadır.

a) Dindarlığın azalması olarak sekülerleşme, dinî eylem, düşünce, sembol ve kurumların etkisinin toplumda azalmasını ifade etmektedir.

b) Dinin alanının sınırlanması olarak sekülerleşme, toplumun veya farklı toplumsal sektörlerin din ve kilise karşısında bağımsızlaşması anlamına gelmektedir.

c) Dinin uyarlanması olarak sekülerleşme, dinin içerik olarak modern gelişmeler karşısında kendini yeniden yorumlamasını ve bu gelişmelere uygunluk arayışı içinde olmasını ifade etmektedir.²

İlk düzeyde sekülerleşme, bireysel olarak kişilerin dindarlıklarını ya da dinden uzaklaşmalarını ifade etmektedir. İkinci düzeyde sekülerleşme, farklı toplumsal sektörlerin (ekonomi, siyaset, sanat vs.) dinden bağımsızlaşmasını ifade eden toplumsal bir olgudur. Üçüncü düzeyde ise sekülerleşme, dinin bizzat kendisini içerik olarak modern gelişmelere göre yeniden yorumlamadır. Bu yeniden uyarlama, daha çok yeni yorumlar ve yeni içtihatlar biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Giddens ile Dekker'in kavramlaştırmasını kıyasladığımızda ortak noktaların olduğunu görmekteyiz. Farklı kavramlarla konuşsalar da her ikisi de aslında sosyolojik bir olgu olarak farklı düzeylerde dinin toplumda azalan etkisinden bahsetmektedir. Biz bu makalede laiklik/laikleşme ve sekülerlik/sekülerleşme kavramlarını farklı bağlamlarda kullanmayı tercih ediyoruz. İlk kavram çifti, siyasal bir nitelik taşımakta ve daha çok din-siyaset ya da kilise-devlet ayrışmasını anlatmaktadır. Başka bir deyişle dinin siyaset üzerindeki azalan etkisi laiklik (durum) ya da

laikleşme (süreç)'dir. Oysa sekülerlik ya da sekülerleşme, toplumsal bir olgudur. Toplumsal yaşamın farklı düzeylerinde dinin azalan etkisine ve marjinalleşmesine atıfta bulunmaktadır.

Bu çerçevede laiklik ya da laikleşme, sekülerlik olgusunun sadece bir parçasını dile getirmektedir. Buna karşın sekülerlik ya da sekülerleşme daha kapsamlı bir olgudur. Demek ki bu iki kavram arasındaki ilişki bir bütün parça ilişkisidir. Bu çalışmada siyasal bir olgu olarak laiklik üzerinde değil, "toplumsal bir olgu olarak sekülerlik" üzerinde duracağız.

Dinin siyaset üzerindeki azalan etkisi laiklik (durum) ya da laikleşme (süreç)'dir.

Oysa sekülerlik ya da sekülerleşme, toplumsal bir olgudur. Bu çerçevede laiklik ya da laikleşme, sekülerlik olgusunun sadece bir parçasını dile getirmektedir.

Avrupa toplumlarının sekülerleşme sürecinin neresinde olduğunu ele almadan önce, sekülerlik konusunda ortaya atılmış çeşitli kuramlara kısaca göz atmak istiyoruz.

2. Sekülerlik/Sekülerleşme Kuramları

Genel anlamda sekülerleşme, özel anlamda da laikleşme, Batı-Avrupa'da modernleşme olgusuyla bağlantılı ve onun bir alt süreci olarak ortaya çıkmıştır. Bu demektir ki söz konusu olgu, temelde Avrupa merkezci (Eurocentric) bir gelişmedir. Daha sonra modernleşme sürecine katılan toplumlar ve ülkeler, Batı toplumundan farklı bir yol takip etmişlerdir. Bu bakımdan Batılı toplumlar ile Batılı olmayan toplumların modernleşme modeli ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Belki de Batılı modernleşme modeli ile Batılı olmayan toplumların modernleşme modelini ayırtmamızda sekülerlik anahtar bir kavram olarak işlev görmektedir. Batı-Avrupa, Rönesans, Reformlar, Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi birçok sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik değişim süreçlerinden geçerek din kurumu karşısındaki konumunu yeniden düzenlemiştir. Bu tarihsel perspektiften bakılınca din kurumu, Avrupa'da giderek kendi kabına çekilmeye ve toplumdan yalıtılmaya başlamıştır. Fransız Devrimi, din ve siyaset ya da kilise ile

devlet arasındaki kopmayı simgeleyen önemli bir siyasal olgudur. Dinin azalan etkisi, siyasetle sınırlı kalmayıp sonraki yüzyıllarda toplumun diğer alanlarında da görülmeye ve hatta bireysel olarak insanların özel yaşamından da çıkmaya başlamıştır.

Sekülerleşme sürecinin nasıl geliştiğine ve hangi faktörler tarafından tayin edildiğine ilişkin birçok kuram bulunmaktadır. Davie, üç kuram ayırt etmektedir.³ İlk kuram, Bruce'in sosyolojinin kurucu babalarının çalışmalarına dayanan modernliğin başlangıcı ile dinî hayatın geleneksel formlarının terk edilmesini, bireysellik ve rasyonellikle açıklayan kuramıdır. Ona göre dinin doğasını ve modern dünyadaki yerini kökten değiştiren akımlar olarak bireysellik ve rasyonalizmin temelini Reform hareketinde aramalıyız. Bireycilik, dinî inanç ve davranışın toplumsal temelini tehdit ederken, rasyonalizm (akılcılık) dinin pek çok amacını ortadan kaldırdı ve inançların çoğunu mantıksız hale getirdi. Bireycilik ve rasyonalizm birlikte yol olarak modern kültürel anlayışın tabiatını gözler önüne sermektedir.

Bu kuramın bize söylemek istediği şey açıktır: Nerede bireysellik ve rasyonalizm gelişiyorsa orada sekülerleşme kaçınılmaz olacaktır. Ya da daha farklı bir deyişle, ilerleyen bireysellik ve rasyonalizm dinin marjinalleşmesine yol açacak ve seküler bir yaşam tarzını beraberinde getirecektir.

Bu kuramın bize söylemek istediği şey açıktır: Nerede bireysellik ve rasyonalizm gelişiyorsa orada sekülerleşme kaçınılmaz olacaktır. Ya da daha farklı bir deyişle, ilerleyen bireysellik ve rasyonalizm dinin marjinalleşmesine yol açacak ve seküler bir yaşam tarzını beraberinde getirecektir. Bu kuramın geçerliliğini test etmek için bireyselleşme ve rasyonellik eğilimleri ile dinî yaşamın verilerini birbiriyle bağlantılı kılmak gerekiyor.

Fransız din sosyologu H. Leger, Durkheim ve Halbwachs'ın fikirlerinden hareketle "kolektif hafıza" kavramı etrafında şekillenen bir kuram geliştirmiştir. Ona göre modern toplumlar (bilhassa modern Avrupa toplumları) gittikçe daha rasyonelleştikleri için değil, dini varlıklarının merkezinde yatan hafızayı ayakta tutmayı gittikçe daha az başardıkları için da-

ha az dindar oluyorlar. Bu toplumlar kendi ifadesiyle hafızası kayıp toplumdur.

Modern toplumdaki hafıza kaybı, modern toplumun ütopyacı karakterinden kaynaklanmaktadır. Ütopya fikri, hep gerçeği aşmayı öğretmektedir. Hızla değişen modern toplumlarda kolektif hafızayı oluşturan kültürel ve dinî unsurları muhafaza etmek zorlaşmaktadır. Öyleyse, Bruce'in aksine, sorun bireysellik ve rasyonelleşmede değil, hafıza kaybına yol açan modern toplumun dinamik doğasında ve bu doğayı besleyen ilerlemeci ve ütopyacı fikirlerde aranmalıdır.

Leger'in bize öğrettiği şey şudur: Modernleşen toplumlar hafıza kaybına uğramakta ve kolektif hafızayı oluşturan dinî değerler ve inançlar sarsılmaktadır. Değişim ve değişime kaynaklık eden fikirler var olduğu sürece bu da kaçınılmazdır.

Sekülerleşmenin doğasını ve Avrupa toplumlarının durumunu anlamaya yönelik bir başka teorik yaklaşımı Jose Casanova ortaya atmıştır. O, modern Avrupa'yı anlamamız açısından hayati önemde iki hususa dikkat çekmektedir. İlk olarak farklılaştırma olarak sekülerleşme, onun tezinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Seküler tabakaların dinî kurum ve normlardan farklılaştırılması ve bağımsız kılınması genel modern yapısal bir eğilimdir. İkinci olarak kilise ve devletin yapısal farklılaşmasına direnen ve modern hayat tarzının baskılarına ayak uydurmakta epeyce zorlanan devlet kiliseleridir. Devlet kiliselerinin olduğu ülkelerde dinî canlılık azalmaktadır. Casanova'nın bu görüşünü, Kuzey Avrupa ülkelerinden gelen ve kilise devlet özdeşliğinin yarattığı paradoksu bana ifade eden bir sosyal bilimcinin şu sözleriyle anlatmak mümkündür: "Bizde devlet dindar, toplum sekülerdir."

"Dindar-devlet, seküler-halk" formülasyonu, aslında içtenlik ve gönüllülük gerektiren din olgusunun bir siyasal dayatma olarak ortaya çıktığı tüm toplumdaki dilemmaya işaret etmektedir. Devlet ve kilisenin birlikte topluma dinî vaizlik yaptığı durumlarda sadece dinî hayat değil, tüm sivil yaşam alanları baskı altına girmekte ve dışarıdan dayatılan şeylere karşı bir direnç ortaya çıkmaktadır.

Yüzyıllar önce İbn Haldun bu gerçeğe parmak basmıştır. Ona göre şehir toplumlarında din, eğitim yoluyla ve devlet tarafından empoze edilen bir şey haline geldikçe dinî hayatta yozlaşma ortaya çıkmaktadır. İçtenlik ve gönüllü dindarlığın yerini dışarıdan

baskılama ve dirençle yerine getirilen bir dindarlık biçimi almaktadır.⁴

3. Veri Tabanı ve Dindarlık Ölçümleri

Şüphesiz ki sekülerleşme kuramları, yukarıda saydığımız kuramlardan ibaret değildir. Ancak bu makalede bizim için kuramlar kadar dindarlığın ya da sekülerliğin ölçümlerinin nasıl yapılacağı sorusu daha önemli bir konudur. Özellikle saha araştırmalarında ve ampirik çalışmalarda sekülerleşmenin nasıl işlemselleştirilmesi gerektiği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruna geçmeden önce, bu makalede Avrupa’da sekülerlik tutumlarını yorumlamak üzere temel aldığımız “Avrupa Sosyal Araştırması” hakkında kısa bilgi vermek gerekiyor. Söz konusu araştırma, giderek daha fazla sayıda Avrupa ülkesinin ve hatta Avrupa dışındaki ülkelerin de katılımıyla genişleyen ve dev bir veri tabanının oluşturulduğu uluslararası bir araştırmadır. Bu araştırmada ilgili ülke ve toplumların medya, siyaset, sosyo kültürel yönelimler, toplumsal dışlanma, kişisel ve sosyal mutluluk, ulusal, etnik ve dinî sadakat gibi konularda tutumları ve görüşleri sorgulanmaktadır.

Araştırma ilk kez 2002 yılında yapılmış olup bugüne değin her iki senede bir tekrarlanarak 3 kez uygulanmıştır. Biz bu makalede mümkün olduğunca son raunda (2006) toplanan verileri kullandık. Sadece yedi ülke bu raunda dâhil olmadığı için bunlar için 2004 yılı verilerinden hareket ettik. Araştırmaya katılmakla birlikte, bu makalenin sınırları dışında kaldığı için Rusya Federasyonu’nu dışarıda bıraktık.

Avrupa Sosyal Araştırması’nda din ve sekülerlik ölçümlerine imkân tanıyan sorular da sorulmaktadır. Bu sorular, geçmişte ve şimdi bir din ya da kiliseye aidiyet (üyelik) ve bunun niteliği, bireysel dindarlık, toplumsal anlamda dinî tören ve ibadete katılım sıklığı ve kişisel dua ve ibadet sıklığı gibi konuları içermektedir.

Biz, bu makalede sadece iki sorudan hareketle Avrupa toplumlarının sekülerleşme sürecinde nerede olduklarına değin bir fotoğraf çekmek istiyoruz.

Burada bahsettiğimiz araştırma da dâhil uluslararası araştırmalarda ve literatürde iki tür dindarlık ya da sekülerlik ölçümüne rastlamaktayız. Birinci ölçüm, kişilerin kendi değerlendirme ve ifadelerine dayalı olan öznel ölçümdür. Biraz sonra ele alacağımız ve Avrupa Sosyal Araştırması’nda deneklere sorulan “Ne kadar dindarsınız?” sorusu böyle bir ölçüme iyi

bir örnektir. Biz bu ölçümün sonucu olarak ortaya çıkan sekülerleşme eğilimlerini “öznel sekülerleşme” olarak adlandırdık.

İkinci ölçüm, kişilerin kendi kendine değerlendirmelerinden ziyade kilise ya da din ile ilişkilerinin biçimine işaret eden nesnel ölçümdür. Yine demin sözünü ettiğimiz araştırmada deneklere sorulan “Belirli bir din ya da kiliseye mensup musunuz?” şeklindeki soru, bu ölçüme bir örnek olarak verilebilir. Bu ölçümden hareketle kişilerin durumunu ise “nesnel sekülerlik” olarak adlandırdık.

Yüzyıllar önce İbn Haldun bu gerçeğe parmak basmıştır. Ona göre şehir toplumlarında din, eğitim yoluyla ve devlet tarafından empoze edilen bir şey haline geldikçe dinî hayatta yozlaşma ortaya çıkmaktadır. İçtenlik ve gönüllü dindarlığın yerini dışarıdan baskılama ve dirençle yerine getirilen bir dindarlık biçimi almaktadır.

Her ne kadar her iki soruda da deneklerin bilgisi ve beyanı esas alınmış olsa da bu ikisi arasında ciddi bir farklılık bulunmaktadır. İlk soruda kişinin kendi dindarlığını ölçmesi kendisine bırakılırken, ikincisinde sadece kilise ve din olgusuyla ilişkisi sorulmaktadır. Burada değerlendirme deneklere değil, onların ilişkilerinden hareketle, araştırmacının sekülerlik ya da dindarlıkta esas aldığı nesnel bir ölçüte dayandırılmaktadır.

4. Avrupa Toplumlarının Sekülerlik Eğilimleri ve Tutumları

Ortak coğrafya, tarih ve medeniyete ait olmaları nedeniyle homojen bir kimliğe sahipmiş gibi gözüksün de Avrupa ülkeleri ve toplumları ne dinî ve kültürel kimlikleri ne de gelişme düzeyleri bakımından benzer bir yapı gösterirler. Dinî ve kültürel açıdan Avrupa’da en azından üç havzadan bahsedebiliriz. Kuzey Avrupa ülkeleri genellikle ve çoğunlukla Protestan olup bunlar Katolik Avrupa ülkeleriyle bir karşıtlık oluştururlar. Bu karşıtlık, Reformlarla başlayan bir çatışmanın geçmişte uzun yılları kapsayan savaşlarda ve yakın zamanlara kadar süregelen hoşgörüsüzlükte kendini gösterir.

Gerçekte bugün “hoşgörü” olarak çevirdiğimiz, ama tam olarak aynı anlam dünyasını kapsamayan “tole-

rans" kavramı, sözünü ettiğimiz din kavgalarının bir sonucu olarak gelişmiştir. Avrupa'da tolerans bir zamanlar sadece dinî anlamda Katolik ve Protestanların birbirlerine katlanmalarını ifade ediyordu. Zamanla bu kavram, bizim dilimizdeki hoşgörü kavramına doğru bir evrim geçirmiş ve sadece Hıristiyanlık içindeki bir anlayışı değil, dinler arası bir anlayışı da dile getirir olmuştur.

Güney Avrupa ülkeleri ve kimi Doğu Avrupa ülkeleri Katolik bir inanca sahip olup Hıristiyan tarihi ve kültürü içinde geleneksel ve muhafazakâr bir kimliği temsil etmektedirler. Bu iki havza dışında Ortodoks Avrupa ülkeleri (Yunanistan, Kıbrıs ve Bulgaristan) ayrı bir grubu teşkil etmektedir.

Dini farklılıklar kadar söz konusu havzalar ve bölgeler arasında gelişme farklılıklarının olduğu da bir gerçektir. Kuzeydeki Protestan ülkeler en gelişmiş ve dolayısıyla da modernliğin ileri bir aşamaya ulaştığı ülkelerdir. Katolik ve Ortodoks Doğu Avrupa ile Katolik Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bu son iki havza da kendi aralarında önemli gelişme farklılıkları göstermektedir. Doğu Avrupa ülkeleri, kuzey ve Güney Avrupa karşısında daha geri bir konumda olmakla kalmazlar, aynı zamanda komünist geçmişleri bakımından da ayrı bir kategori oluştururlar. Bu ülkelerde, geçmişte dine karşı tutumların ne türlü toplumsal tepkilere neden olduğu önemli bir merak konusudur.

Şimdi ilgili ülkelerle ilgili bulguları anlamaya ve anlamlandırmaya geçebiliriz. Cetvel 1, "özel sekülerlik" olarak adlandırdığımız bireylerin kendi dindarlıklarını değerlendirme biçimlerini yansıtmaktadır. "Dindar sayılmam." diyen insanların oranlarına bakarak, Avrupa ülkelerini ve toplumlarını üç kategoriye ayırmak mümkündür. İlk kategoride yer alan beş ülke (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Norveç, İsveç ve Bulgaristan) sekülerliğin en yüksek ve ileri düzeyde olduğu ülkeler grubudur. Geçmişte komünist rejime sahip Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Bulgaristan ile, en Kuzeyde yer alan İsveç ve Norveç'in aynı çizgide buluşmaları ilginçtir. Bu ülkelerde kendini dindar saymayan ve tersinden seküler kabul edebileceğimiz insanların oranı yüzde yetmişlerde (%71,5-%75,5) dolaşmaktadır.

Cetvel 1. Dindar Sayılmam (%)

A. Yüksek Düzeyde Seküler Ülkeler

1	Çek Cumhuriyeti	75,5
2	Estonya	73
3	Norveç	73
4	İsveç	72
5	Bulgaristan	71,5

B. Orta Düzeyde Seküler Ülkeler

6	Fransa	69,5
7	Lüksemburg	69
8	Danimarka	67
9	Macaristan	66
10	Almanya	64,5
11	Slovenya	64
12	Birleşik Krallık	62
13	İspanya	59
14	Avusturya	57
15	Slovakya	53
16	Belçika	52,5
17	İsviçre	51,5

C. Düşük Düzeyde Seküler Ülkeler

18	Finlandiya	46,5
19	Portekiz	46
20	İtalya	45,5
21	Polonya	43,5
22	İrlanda	43
23	Hollanda	41
23	Yunanistan	35,5
25	Kıbrıs	32

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması (ESS), 2004-2006.

Kendilerini aynı şekilde niteleyen insanların oranlarının yüzde 50 ile yüzde 70 arasında olduğu ülkeler grubu ikinci kategoriye oluşturmaktadır. Burada da seküler insanlar çoğunluk durumundadır, ancak bunların oranı ilk kategorideki ülkeler kadar ağırlıklı değildir. Bu ülkelerin çoğunluğunu gelişmiş Batı, Orta ve Kuzey Avrupa ülkeleri oluşturmakla birlikte, içinde eskiden komünist olan üç Doğu Avrupa ülkesi (Macaristan, Slovenya, Slovakya) ile İspanya gibi geçmişi itibarıyla koyu Katolik bir ülke oluşturmaktadır.

Özel sekülerlik ölçümleri açısından bu iki kategoride yer alan 17 ülke, Avrupa'da sekülerleşmenin öncülükleri olarak görülebilir. Bu motor ülkeler, Avrupa'da sekülerleşme tezinin kuramsal bir iddia değil bir toplumsal gerçeklik haline geldiğini de göstermektedir.

Üçüncü kategorideki ülkeler, sekülerliğin düşük düzeyde olduğu ülkeler grubudur. Tersinden okuyacak olursak, bu ülkeler dindarlık düzeyi yüksek olan ülkelerdir. Burada da ilginç bir kompozisyona rastlamaktayız. Bir yandan Finlandiya gibi Kuzey Avru-

pa'dan bir ülke, diğer yandan da İtalya, Yunanistan ve Kıbrıs gibi Akdeniz çevresinden ülkeler yan yana durmaktadır. Portekiz gibi iyice Batı Avrupa'da yer alan bir ülke ile tam Doğu Avrupa'da yer alan Polonya'nın aynı çizgide buluşması, bu ülkelerin Katolik olmasıyla kısmen anlaşılabilir. Bu kategoride İrlanda, kendi başına bir örnek oluşturmaktadır. Katolik ve Protestan grupların kıyasıya mücadele ve çatışma içinde olduğu bu ülkede dinî duyarlılık oldukça yüksek görünmektedir.

Birinci cetvelin aksine ikinci cetvel, "nesnel sekülerlik" ölçümlerini yansıtmaktadır. Bu ölçüm, aynı gerçekliğe farklı bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir. Nesnel ölçüm, kişilerin kilise ve din kurumuyla ilişkilerini gösteren daha keskin bir ölçüttür. Bu ölçüte göre, demin elde ettiğimiz sonuçlardan farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. İlk cetvelde sekülerlik düzeyi yüzde 70 ve bunun üstünde olan 5 ülke var iken, ikinci cetvelde bunlardan sadece Estonya ve Çek Cumhuriyeti bu kategoride kalmıştır. Bu iki ülkede, din ve kilise ile ilişkilerini tümüyle koparmış olan insanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Her iki ülkenin de eski Komünist ülke statüsünde olmaları dikkat çekicidir.

Cetvel 2. Belirli Bir Kilise ya da Dine Mensup Değişim? (%)

A. Yüksek Düzeyde Seküler Ülkeler

1	Estonya	71,5
2	Çek Cumhuriyeti	71

B. Orta Düzeyde Seküler Ülkeler

3	İsveç	68
4	Belçika	56,5
5	Hollanda	53
6	Birleşik Krallık	51,5
7	Fransa	51
8	Slovenya	50

C. Düşük Düzeyde Seküler Ülkeler

9	Norveç	45,5
10	Almanya	43
11	Macaristan	39,5
12	Finlandiya	38
13	Danimarka	37
14	İspanya	30,5
15	İsviçre	30
16	Lüksemburg	29,5
17	Avusturya	28
18	Slovakya	24
19	Bulgaristan	24
20	İtalya	18

21	Portekiz	13,5
22	İrlanda	12,5
23	Yunanistan	10
24	Polonya	8
25	Kıbrıs	1,5

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması (ESS), 2004-2006.

Önceki cetvelde öznel sekülerlik düzeyi yüksek olan İsveç (%45,5) bir alttaki kategoriye kayarken, Norveç (%45,5) ve Bulgaristan (%24) en alttaki kategoriye düşmüştür.

Orta düzeyde seküler olarak nitelediğimiz ülkeler yüzde 50 ile yüzde 70 aralığında yer almaktadırlar. Bir ülke hariç (Slovenya) bunlar genellikle Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleridir. İsveç, Belçika, Hollanda ve Fransa yanında Avrupa ülkeleri içinde "muhafazakâr" bir ülke olarak tanınan Birleşik Krallık da bu kategoride yerini almıştır.

Bu iki düzeyde yer alan toplam 8 ülke, nesnel ölçümlere göre Avrupa'nın en seküler ülkeleri olarak görülebilir. Bir önceki cetvelle kıyaslandığında, birinci ve ikinci kategoride yer alan seküler ülke sayısının düştüğü görülmektedir. Bu da ölçümlerin farklılığından kaynaklanan bir durumdur. Nesnel ölçümün daha katı bir ölçüm olduğu kabul edilirse, lokomotif seküler ülke ve toplumların daha az sayıda olduğu kabul edilecektir. Ancak hangi ölçümün daha yetkin olduğu ya da olmadığı tartışmaya açık bir konudur.

Nesnel ölçümlere göre son kategoride yer alan 17 Avrupa ülkesinde seküler kesimin oranı yüzde 50'nin altına düşmektedir. Tersinden okunursa, bu ülkeler dindarların çoğunlukta olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerin 4'ünün (Macaristan, Slovakya, Bulgaristan ve Polonya) eski komünist ülke konumunda olması dikkat çekicidir. Özellikle Polonya'da dindarlık düzeyi oldukça yüksektir. Kıbrıs Rum kesimi ise, Avrupa'nın en dindar ülkesi olarak dikkat çekmektedir. Burada herhangi bir din ya da kiliseye mensup olmayanların oranı yüzde 1,5 düzeyinde kalmaktadır.

5. Nesnel ve Öznel Sekülerleşme Farkları

Öznel ve nesnel sekülerlik ölçümlerine göre tek tek ülkeleri ve ülke kategorilerini ele aldıktan sonra, şimdi sorulması ve de cevaplandırılması gereken bir iki soru kalmaktadır: Acaba nesnel ve öznel sekülerlik arasındaki farklar ne ifade etmektedir? Bu ikisi arasındaki ilişkiyi nasıl okumak gerekir? Daha da önemlisi bu farklılıklar geleceğe dönük ne tür mesajlar vermektedir?

Cetvel 3. Nesnel ve Öznel Sekülerlik Farkları

Ülkeler	Nesnel Sekülerlik: Bir kilise ya da dine mensup değilim	Öznel Sekülerlik: Dindar sayılmam
1 Avusturya	28	57
2 Belçika	56,5	52,5
3 Bulgaristan	24	71,5
4 İsviçre	30	51,5
5 Çek Cumhuriyeti	71	75,5
6 Almanya	43	64,5
7 Danimarka	37	67
8 Estonya	71,5	73
9 İspanya	30,5	59
10 Finlandiya	38	46,5
11 Fransa	51	69,5
12 Birleşik Krallık	51,5	62
13 Yunanistan	10	35,5
14 Macaristan	39,5	66
15 İrlanda	12,5	43
16 İtalya	18	45,5
17 Lüksemburg	29,5	69
18 Hollanda	53	41
19 Norveç	45,5	73
20 Polonya	8	43,5
21 Portekiz	13,5	46
22 İsveç	68	72
23 Slovenya	50	64
24 Slovakya	24	53
25 Kıbrıs	1,5	32

Kaynak: Avrupa Sosyal Araştırması (ESS), 2004-2006.

Söz konusu cetveldeki veriler incelendiğinde, bir iki istisna bir tarafa bırakılırsa, genel bir gözlem olarak öznel sekülerlik oranlarının nesnel sekülerlik oranlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda diyebiliriz ki nesnel sekülerlik oranı bir ülkedeki "minimum" sınırı, başka bir deyişle sekülerliğin alt sınırını; öznel sekülerlik oranı ise "maksimum" sınırı, yani sekülerliğin üst sınırını ifade etmektedir. Bu demektir ki bu iki sınır arasındaki fark, nesnel sekülerlik düzeyinin potansiyel gelişme imkânına işaret etmektedir.

Eğer öznel sekülerlik, kişilerin mensup oldukları din ve kiliseden kopmasıyla neticelenirse, bu durumda nesnel sekülerlik gelecekte daha üst bir düzeye çıkacaktır. Ancak bu sadece bir ihtimal olarak düşünülmelidir. Bu ihtimalin hangi şartlar altında fiilî bir duruma dönüşeceği daha ileri düzeyde araştırma ve analizleri gerektirmektedir.

Şimdilik söz konusu yaklaşım ve yorum temelinde farklılıkların yüksek olduğu ülkelerde nesnel sekü-

lerlik trendleri ve oranlarının çıkabileceği seviye hakkında bir fikir yürütebiliriz. Buna göre Bulgaristan, Danimarka, İspanya, İrlanda, Lüksemburg, Polonya, Portekiz, Slovakya, Avusturya, İtalya, Norveç ve Kıbrıs gibi ülkelerde nesnel sekülerliğin çıkarabileceği düzey yüzde 30 ve üzerindedir. Slovenya, Macaristan, Yunanistan, Fransa, Almanya ve İsviçre gibi ülkelerde ise nesnel sekülerlik daha az bir oranda gelişme imkânına sahip görünmektedir. Bu ülkelere kıyasla İsveç, Birleşik Krallık, Finlandiya, Estonya, Çek Cumhuriyeti'nde nesnel sekülerlik sınırlarına ulaşmış gözükmektedir.

Son cetvelde sadece iki ülkede öznel sekülerlik oranı, nesnel sekülerlik oranının altında görünmektedir. Belçika'daki oran farkı fazla olmamakla birlikte Hollanda'da yüzde 10'u geçmektedir. Bu ilk etapta yorumlanması güç bir durumdur. Çünkü, eğer nesnel sekülerlik oranları yüksek ise, nasıl oluyor da bir kesim insan kendini "kilise ve dinden kopmuş" olduğu halde dindar kabul etmektedir. Bu işlemselleştirme sorunundan kaynaklanan bir hata olarak yorumlanabilir. Çünkü söz konusu ülkelerde birçok kişi kiliseden ayrılmakla birlikte dine bağlı kalmaya devam etmektedir. Bu gelişmeye "kilise-dışı dindarlık" diyebiliriz. Eğer bu durum ölçüm tekniklerindeki bir hatadan kaynaklanan bir şey değilse, bu durumda sadece "kilise dışı bir dindarlıktan değil, aynı zamanda "din dışı" yeni tip bir dindarlık biçiminden de söz etmemiz gerekecektir. Ya da buna dindarlık denilirse bile yeni bir (seküler) maneviyat biçimi olarak bakılabilir. Din sosyologları bu gelişmeyi, "ikame din(darlık)" olarak deyimlemektedirler. Burada ikame din(darlık), geleneksel olarak bilinen ve tanınan dinin ve dindarlığın yerini almaktadır.

3. Sonuçlar

Sekülerlik, modern bir olgudur ve bu olgu, çok uzun süren bir modernleşme sürecinin sonucudur. Sekülerliğin gidişatı konusunda birçok kuram ileri sürülmüştür. Bu kuramların bir kaçını makalenin başında ele aldık. Burada sunduğumuz veriler, sekülerlik hakkında ileri sürülen kuramlarla yüz yüze getirildiğinde nasıl bir tablo karşımıza çıkmaktadır?

Bireysellik ve rasyonelleşme ile sekülerlik arasında kaçınılmaz bir ilişki kuran ilk kurama göre, ileri düzeyde seküler olan ülkeler aynı zamanda bireysellik ve rasyonelleşmenin ileri olduğu ülkelerdir. Nesnel sekülerlik ölçümlerine göre Estonya ve Çek Cumhu-

riyeti, sekülerliğin en ileri düzeye çıktığı ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerin sekülerlik düzeylerini bireyselleşme ve rasyonelleşme süreçleriyle açıklamak mümkün mü? Bu bize mümkün bir ihtimal olarak görünüyorsa da söz konusu ülkelerdeki sekülerliği sadece buna bağlamanın doğru olmadığını düşünüyoruz. Bireyselleşme ve rasyonelleşme, başka Avrupa ülkelerinde de çok ileri düzeyler kazanmış olmasına rağmen, bu kadar yüksek düzeyde bir sekülerlik düzeyine ulaşmadıkları anlaşılmaktadır. Demek ki bireyselleşme ve rasyonelleşme, sekülerliğin tek mümkün izahı olamaz. Bilindiği üzere Estonya ve Çek Cumhuriyeti eski komünist ülkelerdir. Anlaşılan o ki bu ülkelerde Soğuk Savaş boyunca telkin edilen ateizm ve din karşıtı propaganda etkili olmuştur. O halde bu ülkelerdeki sekülerlik adına elde edilmiş bir “başarı” varsa, bu başarı daha fazla komünizmin başarısı olarak okunmalıdır.

İkinci sekülerlik kuramı, bu olgunun gelişimini “kollektif hafıza kaybı”yla ilişkili görmektedir. Hızlı değişimlerin yaşandığı modern toplumlarda geleneksel değer ve normlar ve bunlar içinde dinî değerler ve inançlar da tam olarak aktarılamamakta ve yeni kuşaklar bundan yoksun yetişmektedirler. Bu kuram, hem ileri derecede modernleşmiş kapitalist ülkeleri hem de eski komünist ülkelerdeki sekülerleşmeyi açıklama imkanına sahip görmektedir. Çünkü her iki grup ülkede de hızlı bir değişim ve dolaşısıyla hafıza kaybı yaşanmaktadır. Kollektif hafıza kaybı, zaman zaman genç kuşaklarda ampirik araştırmalara konu olmuştur. Sözelimi Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da gençlere modern simgeler yanında dinî simgeler gösterilmiş ve bunların anlamları sorulmuştur. Bu araştırmalarda gençlerin genellikle dinî simgeleri bilmedikleri görülmüştür.

Son kuram farklılaşma ve devlet kiliselerinin rolü üzerinde odaklanmaktadır. Sekülerlik, temelde dinî kurumların toplumsal şemsiyesinin kapanması ve kendine çekilmesi olarak görülebilir. Başka bir deyişle geçmişte dinî kurumlar pek çok alanda (eğitim, siyaset, sanat, kültür, hayırseverlik vs.) aktif ve etkili iken giderek bu alanları başka kurumlara bırakmıştır. Bu nedenle genç kuşakların toplumsallaşma sürecinde de etkili olamamaktadır. Biraz önce bahsettiğimiz kollektif hafıza kaybının sebebi de budur. Bu nedenle bu kuramı, bir önceki kuramın parçası ve somutlaştırılması olarak görmek mümkündür. Fakat son kuramın sahibi Casanova, etkili bir konum-

da olan devlet kiliselerinin de kan kaybettiğini söylemektedir. Hatta bu konumdaki kiliselerin durumunu dezavantajlı bir pozisyon olarak görmektedir.

Devlet kiliseleri, etkin konumlarına rağmen önemli oranda toplumsal alanı seküler kurumlara bırakmış ve onlarla yarışmak zorunda kaldıkları için genç kuşaklar kendilerini modern yaşama uyarlamakta zorlanan kiliselerin otoritesini bir zorlama ve dayatma olarak deneyimlemektedirler. Bu nedenle devlet kiliseleri, devletle özdeşleşmiş konumlarına rağmen gençleri giderek kendi etki alanlarının dışında bulmaktadırlar. Bu sürecin tersine çevrilmesi de zor görünmektedir.

Tüm Kuzey Avrupa ülkelerinde devlet kiliselerinin mevcut olduğu düşünülürse, bu ülkelerde (özellikle İsveç, İngiltere ve Norveç’de) neden sekülerliğin ileri düzeylere ulaştığı da bu mercekten daha kolay anlaşılabilir.

Özetlersek; ileri düzeyde sekülerlik, bir yandan eski komünist ülkelerde görüldüğü üzere bilinçli olarak dinden uzaklaştırma ve ateist politikalarla, diğer yandan da bireyselleşme, rasyonelleşme, hafıza kaybı, farklılaşma gibi modernleşmenin alt süreçleriyle bağlantılı görmektedir. Hızlı modernleşme ve değişim süreçlerinin yaşandığı ülkelerde, devlet kiliseleri de kendilerini bu sürece uyarlayamadıkları için maddî ve resmî güçlerine rağmen etkili olmaktan uzak düşmüşlerdir. Bu ülkelerde “dindar devlet, seküler halk” şeklinde ifade edilen ilginç bir paradoks yaşanmaktadır. ■

dipnotlar

- * Bu makalede kullanılan istatistikî veriler Avrupa Sosyal Araştırması’ndan alınmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: <http://css.nsd.uib.no/>
- ¹ Sosyoloji, Sh. 493-494, Ayraç, Ankara 2000.
- ² Godsdienst en samenleving, Inleiding tot de studie van de Godsdienstsociologie, Sh. 109, J.H. Kok, Kampen 1987.
- ³ Modern Avrupa’da Din, Sh. 31-47, Küre Yayınları, İstanbul 2005.
- ⁴ Bu yöndeki görüşleri için bakınız: Mukaddime, C I, Sh. 190-193, Çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.